

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

סמיכות שם-המספר

„אין סמיכת שם המספר כשאר סמיכות“ מעיר רד"ק¹ — ובצדק: אין הסמיכות של „שלושת ימים“ כסמיכות של „ימות השנה“, ואין בין „שלושת ימים“ ל„שלושה ימים“ ולא כלום. משום כך קוראים אנו במקרא: „ולנקבה עשרת שקלים“ (ויק' כז ה), ושני פסוקים אחרי כן: „ולנקבה עשרה שקלים“ (שם שם ז); „שלושה שבועים ימים“ (דניאל י ב), ובפסוק הבא „שלושת שבועים ימים“ (שם שם ג); „שבעה כבשים בני שנה“ במדבר כח כז, ולעומתו: „שבעת כבשים תמימים בני שנה“ (ויקרא כג יח).

היו שראו סמיכות שם המספר כסמיכות רגילה, וניסו להסבירה. רש"י, למשל, מפרש בכמה מקומות: „שלושת ימים — שלוש של ימים, טרצינא בלע"ז, וכן שבעת ימים בכל מקום „שטינא"ס של ימים“ (שמות י כב). היו מדקדקים, שראו בצורת הסמיכות קשר יותר מהודק, דביקות של ממש², והיו שניסו לראות את ההבחנה בכוונת ההדגשה של הכותב: אם עיקר כוונתו על השם המנוי — משתמש הוא בנפרד („שלושה שריגים“), ואם עיקר כוונתו על המספר — משתמש הוא בנסמך („שלושת השריגים“)³.

1. מכלול, סיורדא תקנ"ג, דף ר"ט.

2. י"ל בן-זאב, תלמוד לשון עברי, ווילנא תרמ"ד, עמ' 115, הערה ב'.

3. רז"ה, צהר התיבה, ברלין תק"י, דף נז. בספר בנין שלמה, פרנקפורט

דמיין, תש"ד, אין רז"ה מזכיר הבדל זה והוא רואה בסמיכות דרך קצרה בלבד.

הבחנות אלה אינן מתאימות לכל המקומות במקרא ו.
 ונראה, שגם אין כל טעם לחפש הבחנות. יש להניח שצורות
 הנסמך והנפרד בשם המספר נוצרו באותו אופן, שנוצרו
 בשמות בכלל², אלא שבשאר השמות קיבלה הסמיכות
 משמעות מיוחדת, ובשם המספר נשארה אותה המשמעות³.
 אעפ"כ אין הנסמך והנפרד בשם המספר משמשים
 בערבוביה בכל מקום. כשמתבוננים במקורות, רואים, שבדרך
 כלל יוחדה צורת הנסמך למקומות מסוימים. מתי משתמשים
 בנסמך ומתי בנפרד — זו נושאו של מאמר זה⁴.

א. משלושה עד עשרה (בזכר)

בדיקת כל השמות המנויים שבמקרא מראה, כי הנסמך
 מופיע כמעט תמיד לפני השמות הבאים:

1. ובצדק מעיר בן־זאב (תלמוד לשון עברי עמ' 116) על סברתו
 של ר"ה, שהובאה לעיל: "ואם לא יספיק לו זה בכל מקום במקרא, לא
 שת לבו לזה ויספיק לו למצוא מקום להראות בו יד חריצות".

2. ראה נ"ה טור־סיני, הלשון והספר, כרך הלשון, ירושלים תש"ה.
 מדור שני: ממבנה הלשון ודרכיה.

3. גם הכינוי בשם המספר שונה משאר הכינויים: "שניכם" אין
 פירושו, השנים שלכם, כמו "בתיכם" — "הבתים שלכם", אלא, אתם
 השנים. אך נמצא: "שר חמשים וחמשים" (מ"ב א ט) במובן, והחמשים
 שלו, וכן, "באלפיו", ברבבותיו (ש"א יח ז).

4. בבדיקת המקורות מביא אני בחשבון רק את שמות המספר הבאים
 לפני השמות המנויים, כי שמות המספר הבאים אחריהם (כגון: פרים
 שבעה, אילים שנים) או בלעדיהם (כגון: שנים או חזים בטלית) —
 לעולם בנפרד.

5. "אחד" ו"אחת" אין מקומם כאן, כי שונים הם מכל שמות המספר.
 הם נוהגים כדרך שמות התואר ובאים אחרי השמות המנויים: איש אחד.

1. לפני שם מיודעו. כגון: שלושת השריגים
(בר' מ יב); ארבעת האופנים (מ"א ז לב).
החריגים: שלשה בני הענק (יהושע טו יד, שופטים
א כ); ושלשה הגדולים (ש"א יז יד); בשלשה הגבורים²
(ש"ב כג כב, דהיי"א יב, כד); ושבעה הכהנים (יהושע ח יג);
עשרה השבטים (מ"א יא לא); ועשרה הכסף (ירמיה לב ט).
2. לפני שם בכינוי. כגון: שבעת בניו (ש"א טז י).
החריגים: וארבעה פעמותיו (מ"א ז ל); ושבעה נרותיה
(זכריה ד ב).

3. לפני סמיכות, שסומכה שם פרטי:
שלשת בני ישי (ש"א יז יג); חמשת בני מיכל (ש"ב

עיר אחת. וכשהם נסמכים לשם, סמיכותם סמיכות רגילה: „אחד העם“ (בר' כו י) פירושו „אחד מן העם“ ולא „עם אחד“. רק במקומות מעטים בא „אחד“ בסמיכות לפני השם כשאר שמות המספר: „באחד ענק מצורוניך“ (שה"ש ד ט), „באחת יד עושה במלאכה“ (נחמ' ד יא), בהוראת: בענק אחד. בידו אחת. ובמשנה: מאחת יד (פאה ג ג), באחת יד (שביעית ג ט), באחת ידו (פרה ז ב—ג), אך כאן בוודאי בהשפעת הפסוק הנ"ל בנחמיה, בייחוד שגם המלים „עושה במלאכה“ מופיעות כאן: „המלא באחת ידו ועושה מלאכה באחת ידו“, גם בנפרד נמצא פעם „אחד“ לפני השם: „אחד קדוש“ (דניאל ה יג).
על „שנים“ ו„שתים“ ראה להלן.

1. וסמיכות שסומכה מיודע בכלל זה, כגון: שלשת שומרי הסף
(מ"ב כה יח).

2. ובש"ב כג ט הכתיב: בשלשה גבורים, וחקרי: הגבורים.
3. סמיכות, שסומכה אינו מיודע, דינה כשם שאינו מיודע, ולפנית
בא הנסדר, כגון: שלשה עדרי צאן (בר' כט ב), ארבעה טורי אבן (שמות לט י).

כא ח); שלשת רעי איוב (איוב ב יא); חמשת מלכי מדין
(במ' לא ח); חמשת סרני פלשתים (יהושע יג ג, שופ' ג ג);
שבעת שרי פרס ומדי (אסתר א יד).

ונמצא גם בנפרד: וחמשה סרני פלשתים (ש"א וטז);
שלשה בני צרויה (ש"ב ב יח); על שלשה פשעי דמשק... על
שלשה פשעי עזה וכו' (עמ' א ג, ו) ².

4. לפני "אלפים". כגון: חמשת אלפים (ש"א יז ה).
לעומת הנסמך, הבא עשרות פעמים, מופיע הנפרד רק
במקומות הבאים: בשמואל ב' יח ג, "עשרה אלפים", במלכים
ב' כד יד, "עשרה אלפים" בכתוב בלבד. הקרי שם: עשרת.
ביחזקאל מה א "עשרה אלף".

5. לפני "ימים". כגון: שבעת ימים (בר' ח י).
לעומת כ" 120 פעמים סמיכות מופיע הנפרד רק 6
פעמים: שלשה ימים (ש"א ליב, מ"א יב ה, מ"ב ב יו, יונה
ב א); חמשה ימים... עשרה ימים (במ' יא יט).

לפני שאר השמות, כלומר לפני שמות שאינם
מיוחדים, חוץ מ"אלפים" ומ"ימים", מצויה בעיקר צורת
הנפרד. כגון: שלשה ירחים (שמ' ב ב); ארבעה מלכים

חמשה חלוקי אבנים (ש"א יז ט), ועוד. ונמצא: שלשת ככרות לחם
(ש"א י ג).

2. כאן נראה, שהשפיע הצירוף המקיבל, שלשה וארבעה: על
שלשה פשעי דמשק ועל ארבעה לא אשיבנו.

(בר' יד ט); חמשה בקר (שם' כא לו); ששה בנים (בר' ל כ); שבעה מזבחות (במ' כג א).

החריגים: במטבעות ובמשקלות — שלשת מנים זהב (מ"א י יז). עשרת שקלים (ויק' כז ה, וכן שם שם ו, במ' ג מז, יח טז). עשרת כסף (שופ' יז י). לעומת „שבעה שקלים ועשרה הכסף“ (יר' לב ט). עשרה שקלים (ויק' כז ז). — בזמנים — ששת חדשים (מ"א יא טז). פעם אחת בסמיכות לעומת 16 פעם בהפרדה¹; „שבעת ימים ושבעת לילות“ (איוב ביג) לעומת „שלשה ימים ושלשה לילות“ (ש"א ליב, יונה בא); „שלשת שבועים ימים“, לעומת „שלשה שבועים ימים“ (דניאל יב)². — ובבע"ח — שבעת כבשים (ויק' כג יח). וששת כבשים (יחז' מו ו). לעומת ששה כבשים (יחז' מו ד). שבעה כבשים (במ' כח יט, כז); שבעת פרים ושבעת אילים (יחז' מה כג) לעומת שבעה פרים ושבעה אילים (במ' כג א, כט, איוב מב ח, דהי"א טו כו)³. — ולפני „אנשים“ — פעם אחת בהפרדה (שבעת אנשים, ש"ב כא ו). לעומת 17 פעם בסמיכות. — ולפני „מונים“ — „עשרת מונים (בר' לא ז, מא).

במשנה קשה לבדוק את צורת שם המספר. כיוון ששם זה כתבו גם בקיצור א', ב', ג' וכו', לא קל לגלות, היכן

1. ולפני „ירחים“ — בהפרדה בלבד.

2. ולפני „שבועות“ — בהפרדה בלבד.

3. לפני „בקר“, לפני „גדיים“, לפני „גמלים“ ולפני „חמורים“ —

הכניסו המעתיקים את סברתם, ובייחוד שיש נוסחות רבות ושונות¹. אך אם נסתמך על הנוסח, שהיה בידי מחבר הקונקורדנציה למשנה², נמצא, כי שם המספר בנסמך מועט מאוד ביחס לנפרד³.

לפני שם מיודע בא שם המספר בסמיכות כמעט ללא יוצא מן הכלל⁴: חמשת המינים (נדדים ז ב), שבעת המינים (בכורים א ג; א י; ג ט), שבעת הימים (סוכה ב ט; פרה ג א), שבעת ימי המשתה (נגעים ג ב), עשרת השבטים (סנה י ג), עשרת הדברים (תמיד ה א).

לפני שם בכינוי מצאתירק פעם אחת: שבעה נרותיה (מנחות ג, ז; ד, ד), אבל אפשר שצורת הנפרד כאן בהשפעת זכריה ד ב⁵.

גם לפני „אלפים” מצאתי רק פעם אחת: ארבעת אלפים (עירובין ד ז).

לפני שמות שאינם מיודעים, ובכללם „ימים”, בא שם המספר כמעט תמיד בהפרדה. חריגים מעטים יש, כגון: לפני „ימים” — שבעת ימים (יומא א א, נגעים יד ב; פרה ג א); לפני „כבשים” — ואת שבעת כבשים תמימים

1. ע"פ מ"צ סגל (דקדוק לשון המשנה, תרצ"ו, עמ' 100) מצויה הסמיכות עפ"ר בנוסחה הירושלמית.

2. חיים יהושע קוסובסקי, אוצר לשון המשנה.

3. במשנה שבפירושו של ח' אלבק ובניקודו של ח' ילון (סדר מועד, חשי"ב, וסדר נזיקין, חשי"ג) שכיח הנסמך הרבה יותר, בייחוד לפני מידות ומשקלים.

4. אמנם נדיר בכלל שם מיודע אחרי שם המספר, ורק במקומות הנזכרים כאן מצאתיו.

5. ראה לעיל עמ' 23.

בני שנה (יומא ז ג), כאן בוודאי בהשפעת ויקרא כג יח;
 לפני „מינים” — חמשת מינים (סוטה ח ג), כנראה בהשפעת
 „חמשת המינים” ו„שבעת המינים” הבאים ביידוע; ולפני
 מידות — ארבעת כורין (ב”ב ב ה, וכן עירובין ב ג), שלשת
 לוגין (ב”מ ג ח; מקוואות ב ב; ג ג; ז ג), ארבעת סאין
 (שביעית ג ד; אהלות יז א). חמשת קבין (מנחות ז א, וכן
 ב”ב ו ז, תמיד ה ד, כלים כ א), חמשת רבעים (חלה א ד;
 עדויות א א) ו.

ב. משלוש עד עשר (בנקבה)

סמיכות שם המספר בנקבה ניתנת לבדיקה רק בטכסט
 מנוקד, כי בין הנפרד לנסמך אין כאן שום שינוי באותיות
 (מה שאין כן הזכר: שלושה — שלושת, ארבעה — ארבעת
 וכד’). וגם בטכסט מנוקד לא בכל המספרים אפשר להבחין
 בין סמיכות להפרדה. המספרים ארבע, שש, שמונה, עשר —
 צורה אחת להם בהפרדה ובסמיכות. יכולים אנו אפוא לבדוק
 את המספרים שלוש, חמש, שבע ותשע בלבד, ובמקרא בלבד.

1. לפני שם מידוע.

המספרים שלוש וחמש מופיעים במקומות אלה בלבד
 ותמיד בסמיכות: שְׁלֹשׁ הָעֵרִים (במ’ לה יד)², שְׁלֹשׁ הַשָּׁנִים
 (ויק’ כה כא)³, שְׁלֹשׁ הַשָּׁנִים (ש”א ב יג), חֲמֵשׁ הִירֵיעוֹת

1. וראה לעיל עמ’ 26 הערה .

2. ובלא יידוע: שְׁלֹשׁ עֵרִים (דב’ ד מא; יט ב, ו, ט; דהי”א ב כב).

3. ובלא יידוע: שְׁלֹשׁ שָׁנִים (מ”א י כב; דהי”ב ט כא).

(שם' כו ג, לו י, טז) 1. מִקְמַשׁ הַמָּאוֹת (במ' לא כח) 2.
 ש ב ע בא תמיד בהפרדה: שְׁבַע כְּבוֹשׁוֹת הַצֵּאן (בר' כא
 כח). שְׁבַע הַפְּרוֹת (שם מא ד, כ, כז). שְׁבַע הַשְּׁבָלִים (שם שם
 ז, כד, כו, כז). שְׁבַע שְׁנֵי הַשְּׁבַע (שם שם לד, מז, נג). שְׁבַע
 שְׁנֵי הָרֶעֶב (שם שם לו, נד). שְׁבַע שְׁבָתוֹת הַשָּׁנִים (ויק' כה
 ח). שְׁבַע הַנְּעֻרוֹת (אסתר ב ט). רק פֶּעַם אַחַת נִמְצָא בְּסִמִּיכוֹת:
 וְשְׁבַע הַמָּאוֹת (בר' לח כח). אֵךְ כֵּאֵן כְּנֶרְאָה בְּגִלְל „מָאוֹת”
 (ראה סעיף 3).

ת ש ע נמצא רק פעם אחת ובנפרד: וְתִשַּׁע הַיָּדוֹת (נחמ'
 יא א).

2. ל פ נִי שֵׁם בְּכִינּוּי מוֹפִיעַ שֵׁם הַמִּסְפָּר שְׁלוֹשׁ
 פְּעָמִים בְּלִבָּד וְתִמִּיד בַּהֲפָרְדָּה: וְקָמַשׁ נְעֻרוֹתֶיהָ (ש"א כה מב).
 שְׁבַע מַחְלָפוֹת רֹאשִׁי (שופ' טז יג). שְׁבַע מַחְלָפוֹת רֹאשׁוֹ (שם
 שם יט).

3. ל פ נִי „מָאוֹת” — לְעוֹלָם בְּנִסְמָךְ: שְׁלֹשׁ מָאוֹת
 (בר' ה כב ועוד). קָמַשׁ מָאוֹת (שם שם לב ועוד). שְׁבַע מָאוֹת
 (במ' כו נא ועוד). תִּשַּׁע מָאוֹת (בר' ה ה ועוד).

4. ל פ נִי שֵׁם שְׁאִינוֹ מִיּוֹדֵעַ — בַּהֲפָרְדָּה בְּלִבָּד.
 רק פֶּעַם אַחַת נִמְצָא: שְׁלֹשׁ סָאִים (בראשית יח ו) 3 לְעוֹמֵת
 וְקָמַשׁ סָאִים (ש"א כה יח).

(הסיום יבוא)

1. ובלא יידוע: וְקָמַשׁ יִרְעוֹת (שם' כו ג; לו י).

2. דוגמה זו אפשר להכניסה גם לסעיף 3.

3. ואולי יש להוסיף כאן גם „כְּמִשְׁלֹשׁ חֲדָשִׁים” (בר' לח כד). —

ביחזקאל מב טו כחוב „קָמַשׁ אֲמוֹת”, אבל הקרי „חֲמֵשׁ קָאוֹת”.